

La donació de l'illa de Formentera a Joan Martí. 1453-54

per Fany Tur Riera

“Un dels fenòmens que impedia l'estabilització de la població a l'illa era el de la pirateria, causa i conseqüència a la vegada del despoblament...”
(Foto: Francesc Cardona.)

Tal com diu Marí Cardona¹, a partir del segle XIV va haver-hi repetits intents reials per repoblar Formentera, intents que, com ja sabem, fins a l'any 1695, data de la primera gràcia atorgada a Marc Ferrer, no arribaren a bon port ni foren definitius. Un dels fenòmens que impediien l'estabilització de la població a l'illa era el de la pirateria, causa i conseqüència a la vegada del despoblament —entre d'altres motius—. De fet, els documents de l'època sempre fan incidència en aquest punt: la concessió feta per Alfons IV d'Aragó al valencià Martí de Vallterra, que menciona Marí

Cardona a *Illes Pitiüses III. Formentera*² i el text que transcrivim aquí. Formentera era refugi de pirates, que la utilitzaven de pont per saltar a la veïna Eivissa o com a escala després de les seues incursions (“com la ylla de formentera a la ylla Deviça vehina despoblada e sens algun repayre es maiorment com sia plena de ports. E an aquells qui volen exercitar la art de cossaris e fer dan als nostres es molt apta e avinent...”)³.

Però els documents ens parlen també d'un altre aspecte: despo-

blada no significa en cap cas abandonada, ja que es continuaven explotant els seus recursos (“...que sal no sia alcun temps treta del estany de Formentera sens voluntat dels prohomenes de la universitat de Eviça...”)⁴.

No sembla, de tota manera, que es complís l'objectiu buscat amb les concessions en feu a particulars, ja que la de 1422⁵ no va tenir cap efecte i es fa referència a ella en el document de la donació a Joan Martí l'any 1453 (“... Revocada qualsevulla altra concessio o

4 *Llibre de la Cadena*. A.H.M.E. sign. XVIII. 1 Full 40.

5 *Illes Pitiüses III. Formentera*. Joan Marí Cardona. Inst. d'Est. Eivissencs. 1983. pàg. 20.

1 *Formentera: Documentació i paisatges*. Inst. d'Est. Eivissencs. 1994. pàg. 23.

2 Inst. d'Est. Eivissencs. 1983. pàg. 20.

3 *Llibre de la Cadena*. Arxiu Històric Municipal d'Eivissa. Signatura XVIII. 1 Full 96.

gracia a qualsevol altre per nos per ventura feta amb pacte e conditio de edificar fortaleza o torra alguna”⁶. El que és clar és que no es va arribar a fer cap tipus de fortaleza o construcció defensiva, ja que més endavant diu que “com axo fins al present no sia fet e per la dita raho molts dans e dampnatges se sien seguits per falta e culpa de aquell al qual fonch atorgat...”

Anul·lada aquesta gràcia, Alfons IV el Magnànim concedeix, com ja hem dit, a l'eivissenc Joan Martí (“nostre johan marti del dit Castell de Evice”), amb un document de data 10 d'abril de 1453, la part de Formentera que correspon a la Corona aragonesa, com sempre amb una sèrie de condicions, la primera i més important començar la protecció d'aquestes terres abans d'un any i tenir-la finalitzada en el termi-

ni de cinc (“amb aquest pacte e condicio que en la dita ylla... algun castell torra o fortaleza amb mur fossar barbacana e altres deffensions necessaries dins spay de un any siats tengut comensar e dins V anys acabar...”⁷).

Com en tota concessió feudal, s'exigia fidelitat al rei i al regne i, com en tota concessió, el monarca es reservava una sèrie de drets com era el de treure i vendre la sal (“Reservat empero... que vos dit johan marti ni los vostres successors no puscats ni puscan traure ni vendre directament o indirectament sal... ni amb vostres propis vaxells la dita sal traure ni fer traure...”⁸). Tampoc podria el tal Martí donar refugi a cap persona que hagués comès delictes a Eivissa, sinó que l'havia d'enviar al Governador. El document pretén deixar molt clar que en cap moment, almenys en teoria, es pretenien violar els privilegis de la Universitat ni l'autoritat del Governador; es tractava de donar una solució al perill que

representava el despoblament de Formentera.

Tampoc en aquesta ocasió sembla que tingués cap efectivitat aquesta concessió, ja que hi ha constància de la visita de dos síndics de la Universitat, Guimó Rosselló i Antoni Corder, que anaren davant el rei a expressar les protestes d'aquella pel que es considerava una violació dels seus privilegis sobre Formentera. Així, just un any i pocs dies després (el 26 d'abril de 1454) del document d'atorgament, el rei Alfons signa a Nàpols la Provisió revocatòria, cosa que fa pensar que en aquest termini de temps no es va començar cap tipus d'obra de fortificació que assegurés la validesa de l'acord (“observeu ans aquell per revocat y no atorgat haiau...”⁹).

Com ja hem dit abans, no serà fins a la darrerria del segle XVII quan començarà una nova etapa de la història de Formentera.

FANY TUR RIERA

6, 7, 8 i 9 Llibre de la Cadena. A.H.M.E. Sign. XVIII. 1. Full 96.

PROVISIO REVOCATORIA D(E) LA DONACIO FETA AN JOHAN MARTI DE LA YLLA DE FORMENTERA. (Llibre de la Cadena. Sign. XVIII.1. A.H.M.E. Fulls 96 i següents.)

Alfonso per la gr(aci)a de deu Rey darago de Sicilia deça e della faz de Valencia / de Hier(usa)l(e)m de hungria de Mallorq(ue)s de Sarde(n)ya e de Corsegua Comte de Barch(elo)na duch de Attenas e de Neopatria e encara comte de Rosello e de Cerdanya. Als Serenissims Regina Maria muller e Joan Rey de Navarre / frare molt cars e Lochthinents generals n(ost)res en Los Regnes e terras n(ost)res occide(n)tals / votiva? prosperitat. E als magnífichs e amats consellers e Lochthinents n(ost)res gen(er)als / E portant veus de governador en los Regnes n(ost)res de Valencia / mallorquas e principat de Catalu(n)ya e al governador de la ylla de Eviça e als altr(e)s / nostres officials al qual o als quals se specte? e les presents pervendran e en qual / sevol manera seran presentades, e als Lochthinents dels dits officials presents e / sdevenidors Salut e dileccio. Recorda a nos en dies no ha molt passats al feel / nostre johan marti del dit Castell de Evice haver atorgada la ylla de formentera / o aquella part de la dita ylla que es n(ost)ra o a la n(ost)ra cort p(er) qualsevulla titol se sp(ec)ta / o perta(n)y a(m)b tots los seus drets e pertinencias univ(er)sas axi com es contengut en / lo privilegi de la tenor següent. Nos nalfol(n)so per la gracia de deu Rey / darago de Sicilia deça e della faz de Valencia de hier(usa)l(e)m de hungria de Mallorq(ue)s / de Sarde(n)ya e de Corsegua Comte de Barch(elo)na duch de Attenas e de neopat(ri)a / e encara comte de Rossello e de cer-

da(n)ya. Per sguart de la caritat de n(ost)re sse(n)yor / los feels nostres proseguim, e a les honests vots de aquells volenterosament / atorgam, maiorment en aquellas coses que toquen o sguarden lo stament / de la cosa publica e lo repos dels nostres subdits e en axo de bon cor nos y cuytam / E com per part de vos amat e feel n(ost)re johan marti del castell de Eviça reverent / ment siam informats, e clarament haïam entes quans dans e dampnatges / no solament als habitants del castell e ylla de Eviça mes encara a tots Los / subdits n(ost)res son esdevenguts per ço com la ylla de formentera a la ylla DEviça / vehina despoblada e sens algun repayre es maiorme(n)t com sia plena de ports / E an aquells qui volen exercitar la art de cossaris e fer dan als n(ost)res es molt / apta, e avinent E haïam entes que vos dit joan marti volets obviar als dits / perills. Si aquella part que es nostra en la dita ylla de Formentera a vos, enfou o sots algu cert feudal servey de special gracia atorguem a(m)b licencia, e / facultat de poder edifficar fortaleza torra o castell algu o habitacio p(er) los / habitants qui per temps sian de la dita ylla. E nos la intencio proposit pensa / e voluntat v(ost)ra en aquesta part lohants e acceptants per interesser de la cosa / publica de les dits elles e de qualsevol vassalls n(ost)res, e p(er) tal q(ue) los infeels / de açi avant als christians habitants en la ylla de yviça, e passants per aquens o / navi-gants no poguessen fer algu dan. E volents a las

v(ost)ras supplicacions be / nignament exausir per seria de las presents e de n(ost)ra certa sciencia p(er) la potestat / de se(n)yoria e de gr(aci)a special la dita illa o aquella part q(ue) es n(ost)ra, o a la n(ost)ra cort / p(er) qualsevol titol causa o raho se specta, e perta(n)y a(m)b tots los drets e p(er)tine(n)cias / universas de aquella a vos donam valenterosament, e elargim. Revocada / qualsevulla altra concessio o gracia a qualsevol altr per nos p(er) ventura fet a(m)b pacte / e conditio de edificar fortaleza torra alguna. Com axo fins al p(rese)nt no sia fet, e per / la dita rah molts dans e dampnatges se sien seguits p(er) falta e culpa de aq(ue)ll al / qual fonch atorgat a(m)b tots los plans monta(n)yas boschs selvas ayguas herbatges / de la dita illa o de aquellas partidas q(ue) a nos se espectan, e a(m)b tota part e dret de / decimas de tots los fruyts a nos en la dita illa perta(n)yent, e tots altr(e)s dret e per / tinencias a nos e nostra cort perta(n)yents e spectants e a(m)b tota juridicto alta e / baxa mes emixt imperi e potestat de coltell e exercici de aquells p(er) vos els v(ost)res / successors v(ost)res e p(er) los v(ost)res o lurs oficials qualsevulla. A(m)b aquest pacte e con / dicio que en la dita ylla o en aquella part on per cuitar los dits dans a vos sera vist / esser millor algun castell torra o fortaleza a(m)b mur fossar barbacana e altr(e)s / deffensions necessarias dins spay de un a(n)y siats tengut come(n)sar e dins V a(n)ys / acabar comptant del dia enavant q(ue) haurets hauda la possessio p(er) tal q(ue) los ha / bitants de la dita ylla e altr(e)s subdits e vassalls n(ost)res p(er) alli navigants dels enemichs / e infeels tant com sia possible se deffenan, e als cossaris

enemichs e infeels sia levada / potestat de rebres e estar en lo port d(e) la ylla. Lo qual castell torra e fortaleza / en semps a(m)b la part de la ditaylla a nos perta(n)yent vos els v(ost)res successors em / per tostemps haiats tenguats e possehescats en feu de nos e de la cort nostra / e sots contingent feudal servey e responsio ço es a ssaber de un pago cascun a(n)y / en la festa de nadal pagador. En axi que dessiava(n)t aquella part de la dita illa / la qual axi com dit es vos donam possehescats e tenguats, els v(ost)res h(e)reus e / successors tenguau e possehescan: e aquella per partidas puscats els v(ost)res puscan / distribuir, donar, vendre e alpenar (empeñar) e a cens o en altra manera atorgar als ha / bitants en la dita ylla per tots temps axi com a vos sia vist fahedor. E vos / no proclamets altre Se(n)yor o patro de la dita ylla e fortaleza sino a nos e Los / Successors n(ost)res Reys dara-go. / Reservat empero en la present nostra conce / ssio e gracia que vos dit joHan marti ni los v(ost)res successors no puscats ni / puscan traure ni vendre directame(n)t o indirectame(n)t sal en la dita ylla de for / mentera a alguna persona feel n(ost)ra o estrangera ni a(m)b v(ost)res p(ro)p(i)s vaxells la dita / sal traure ni fer traure. Ni puscats ni puscan guiar affiar ni assegurar / alguns qui en la ylla e castell de Eviça haien delinquit per qualsevol cars. / Mes aquells de continent q(ue) a les v(ost)res mans los haurets o hauran remetats / e los v(ost)res successors remetan e sian tenguts remetre al governador del dit / Castell quie de aquells faça ço que de dret sia. Nos empero nous fem aq(ue)sta / gracia p(er) tal que deroguem als privilegis del castell de Eviça. mes p(er) tal q(ue)

JOSEP MARI

“...que vos dit jo-
han marti
ni los vostres
successors no
puscats ni pus-
can traure ni
vendre directa-
ment o indirecta-
ment sal (...) ni
amb vostres pro-
pis vaxells la dita
sal traure ni fer
traure.”

(Foto: Francesc
Cardona)

prove/hescam a la utilitat e repos dels habitants del dit Castell. axi com p(er) aquestas/reservacions assats crehem havem provehit, e no a negu haver contrastat. /Emperamordaçó al molt illustre Rey de Navarra frare n(ost)re molt car e/Lochinent gen(er)al la n(ost)ra intencio sobre aquestas cosas declaram. E als governa/dors e procurador Real del Regne de Mallorq(ue)s de Eviça ede Menorcha, e als batles/Jurats y altres officials/n(ostr)es, y de altres qualsevols, y majorment al Consell y Universitat del/dit Castell de Yviça, per seria de las presents. Y de n(ost)ra certa sciencia acon/selladament diem y manam sots inconrriment de la n(ost)ra hira e indigna/cio. Y pena de dos milia florins dels bens de qualsevol contrafahent sens/alguna remissio exigidors y als n(ost)res cofres aplicadors, que aquest n(ost)re/atorgament. Y gracia. Y totes y sengles cosas en aquell contengudes a vos/dit Juan marti tengan fermament. Y observen. Y tenir y observar/façan inviolablement per tots. Y lo dit Governador de Yviça vistas/las presents a vos en poçessio de la dita illa induesca y meta, e indu/hit y posat mantenga y defena contra tots, e no façan al contrari/ /per alguna Causa, si lo dit Illustrissimo Rey desitga a nos comploure. /y altres n(ost)res officials dits, la hira, e indignacio n(ost)ra y la dita pena de/sitgan squivar. En testimoni de la qual cosa las presents havem ma/nades fer a(m)b lo n(ost)re sagell comu en pendent guarnidas: Dada en la/terra de fogia a 10 del mes de Abril any de la nativitat de n(ost)re señor/1453: Y de aquest n(ost)re Regne de Sisilia deçafar any 19 y dels/altres n(ost)res Regnes lany 38 (il.legible). Rex Al-fo(ns)/-Emperoperço que/al present per los amats y feels n(ost)res Guimo Rossello y Antoni Cor/der Sindichs de la dita Vila y Castell de la Illa de Yviça en nom/y per part de la Universitat y homens dels dits Castell, e Illa a la n(ost)ra ma/gestat es estat exposat la dita Conçessio y privilegi, sont molt pre/judicials als homens y habitants de la dita Vila, y Castell de Iviça, y/molt derogants als

privilegis a la dita Universitat per los antipas/sats Reys precessors n(ost)res de bona memoria atorgats. y sia a nostra/magestat humilment supplicat que per observacio dels dits privi/legis a la dita Universitat de algun condecet Remey de Justicia Subve/nir deguessem. E nos la dita supplicacio benignament admessa/y volent sobre las cosas suplicades degudament provehir. A Vos/Serenissims Reyna y Rey demunt dits La n(ost)ra Intencio sobre aquestas/cosas significam E a Vosaltres officials n(ost)res demunt dits de n(ost)ra/certa sciencia, y aconselladament diem y manam expressament /que los Privilegis a la dita Universitat homens y habitants de la/dita Vila, y Castell de Yviça per los Reys predecessors n(ost)res atorgats/en seguint. y observant a la lletra juxta las llurs serias y tenors/sens alguna sinistra interpretacio Lo dit privilegi al dit Joan/Marti de la dita Illa de formentera atorgat axi com dit havem/sien dany de la cosa publica de aquexa Vila Castell e Illa y contra/La forma dels privilegis de la dita Universitat que en Verda-dera/observancia sian atorgat es, no, observeu ans aquell per revocat. /Y no atorgat haiau, y reputeu axi Com nos a(m)b aquestas n(ost)ras lletras, /en lo dit cas per revocat. Y no atorgat havem, y reputam, Car axi/com demunt havem dit ja mai? no fonch n(ost)ra intencio, ni es que lo/ /dit Privilegi al dit Juan marti hajam atorgat en prejuy, o, detri/ment de la Universitat homens, y habitants de la dita Vila y Castell/de Yviça, o, dels seus privilegis guardau vos dons de fer lo contrari en/ quant vos Serenissims Reyna y Rey demunt dits desitgau anos/comploure, y vos officials n(ost)res de sus anomenats la n(ost)ra gracia ha/veu cara, y la hira, e indignacio, y pena de dos milia florins dor de Ara/go, La qual si lo contrari fareu sens alguna remissio dels bens de qual/sevol contrafahent volem esser exigida. Y manam desitgau esquivar/com axi totalment vullam esser exeguit, y Complit: Dada en lo Cas-tell/noude Napolis a 26 del mes de Abril any de la nativitat de n(ost)re Sen(y)or /1454: Rex Alfo(ns):